Cervantes i el joc de la censura (1a part)

Autor: Lluc Martí
Data de publicació: 03-03-2017

En Lluc Martí s'ha llegit el Quixot, n'ha fet una interpretació al·legòrica a partir de concebre els "encantadores", que tant apareixen en l'obra, com els seus censors i, finalment, n'ha analitzat alguns fragments sota aquest prisma.

Introducció

Ben amagats, a punt de saltar a les pàgines i sempre presents durant tota la novel·la, els “encantadors” del Quixot mai no apareixen ni desapareixen del tot. En aquesta espècie de “gran germà” literari que són els encantadores és on de veritat rau la modernitat i la vigència de la novel·la. Perquè, en el fons, el Quixot no parla de bogeria, sinó de la manipulació humana a tots els nivells possibles. El Quixot és un llibre fet malgrat els censors. S'hi descriu com els “encantadors” treballen darrere els bastidors, com actuen per art d'encanteri, com canvien els llocs i els fets i, a l'últim, --a semblança d’una cinta de vídeo que no para d'anar endavant i endarrere i amb comandament a distància-- com componen i recomponen els textos. El Quixot és una novel·la on el que és irreal passa a ser real. En Cervantes, així, també practica la “censura”, per bé que a l'inrevés –Don Quixot passa de veure les coses d’una manera irreal a veure-les d’una manera real--. És d’aquesta manera com en Sirvent denuncia l'apropiació de la realitat per part de la Corona Espanyola. Analitzarem alguns fragments de la novel·la a partir d'aquest leit-motiv.

Fragments comentats

Per exemple, aquest:

A) Fragment del Quixot primera part, capítol XLVII:

“Este es, señor, el Caballero de la Triste Figura, si ya le oísteis nombrar en algún tiempo, cuyas valerosas hazañas y grandes hechos serán escritas en bronces duros y en eternos mármoles, por más que se canse la envidia en oscurecerlos y la malicia en ocultarlos.”

Pel que sembla, l'enveja no es cansa “en [los grandes hechos] oscurecerlos y la malicia en ocultarlos”. És a dir, a l'enveja, no li interessen les grans gestes d'un “bon hidalgo castellà, home de gran llinatge i millor conqueridor”. I doncs, per què no? ¿Per què a l'enveja no li ha d'interessar persones com ell, si, en aquell moment, la Corona de Castella feia la volta al món, conqueria grans continents, revolucionava la nàutica, la cosmografia i la tècnica militar? D'on prové aquesta enveja, aquesta inseguretat del símbol de Castella?

Recordem el que diu en Miguel de Cervantes: “els cortesos catalans, gent enutjada, terrible, pacífica, suau; gent que amb facilitat dóna la vida per l'honra, i, per defensar-les ambdues, s'avancen a si mateixos, que és com avançar-se a totes les nacions del món”.

Els catalans s'avancen a totes les nacions del món, però Don Quixot no entén que no se li valorin les gestes i que els “encantadors” de la novel·la no en vulguin deixar constància. Els “encantadors” no volen deixar constància de les gestes d'un “hidalgo castellà” que fa la volta al món i conquereix continents. En efecte, a l'hidalgo castellà que s'avança a totes les nacions del món, a aquest, dic, els encantadors no li atorguen la fama que es mereix, no li valoren les seves grans obres i el deixen de banda.

B) Fragment Quixot, primera part Capítols XLVII, XLVIII i XLVIX.

Hi ha algunes frases que criden poderosament l'atenció. I això ja des dels primers capítols de la novel·la: sobretot en el capítol de la crema de llibres. Ara bé, de frases d'aquesta mena, no només n'apareixen al començament de l'obra, sinó també en capítols els títols dels quals encapçalen aquest paràgraf. Servent-Cervantes, també parla, per exemple, dels autors de comèdies (art molt en boga en aquells temps). En les comèdies tot hi és, segons paraules de don Quixot, manipulat. I hi és manipulat a semblança d'un culebrot mal estructurat i escrit de manera barroera. En aquestes comèdies tot hi és inversemblant i impossible fins a l'al·lucinació (l'edat dels personatges, les localitzacions impossibles, els canvis històrics, els fets històrics delirants, la barreja d'èpoques i segles diferents, etc.). Aquestes són unes comèdies que, com diu en Cervantes, “el vulgo se cree”.

C) Fragment Quixot, primera part, capítol XLVII

Fixem-nos en el capítol de la gàbia. Don Quixot s'hi troba tancat dins -–el protagonista, atrapat per la censura—, mentre que un ase estira l'esmentada gàbia. El protagonista està acompanyat pel que el mateix don Quixot anomena “dos dimonis reencarnats”. Un d'ells està reencarnat en un canonge (la Inquisició que manipula don Quixot). El segon ho està en un barber (el mateix censor que ”li pren el pèl” que “li retalla les seves grans gestes”). El “barber encantador” domina el cavaller errant esquilant-lo, com en les grans accions del pobre hidalgo. La figura del barber és una anècdota del capítol, tot i que permet a en Cervantes fer els seus dobles i triples jocs d'enginy. És aquesta una jugada constant, que veiem també en d'altres situacions, personatges i diàlegs de la novel·la. Aquestes situacions, personatges i diàlegs són, sovint, creuats, múltiples i molt rics de possibles interpretacions. Mirem-ho en més fragments i desmuntem el text a poc a poc:

“Y también podría ser que, como yo soy nuevo caballero en el mundo, y el primero que ha resucitado el ya olvidado ejercicio de la caballería aventurera, también nuevamente se hayan inventado otros géneros de encantamiento y otro modo de llevar a los encantados.

“-no sé yo lo que me parece –respondió Sancho-, por no ser tan leído como vuestra merced en las escrituras andantes.”

Repetim-ho:

“Y también podría ser que, como yo soy nuevo caballero en el mundo” (és a dir, vaig a les palpentes).

"...y el primero que ha resucitado el ya olvidado ejercicio de la caballería aventurera…" (és a dir: -Jo, don Quixot, sóc un peix totalment fora de l'aigua).
“.el primero que ha resucitado […] caballería aventurera…”(Cervantes se’n fot molt, però molt, dels hidalgos, en aquesta frase!).
“…también nuevamente se hayan inventado otros géneros de encantamiento…” (entenc que es refereix a polir l'acció censora, a fer-la més sofisticada).
“y otro modo de llevar a los encantados...” (de tancar-los a la presó: i, entre aquest encantats, hi estaria, si no hagués estat a l'aguait, en Cervantes mateix).
“-no sé yo lo que me parece –respondió Sancho-, por no ser tan leído como vuestra merced…” (--no ho sé, no sóc tan llegit, no en sé tant com vostè, don Quixot.)
"…en las escrituras andantes” (amb textos que es mouen, manipulats)

“…viendo Sancho que podía hablar a su amo, sin la continua asistencia del cura y el barbero, que tenía por sospechosos, se llegó a la jaula donde iba su amo y le dijo:

-Señor, para descargo de mi conciencia le quiero decir lo que pasa cerca de su encantamiento, y es que aquestos dos que vienen aquí, cubiertos los rostros, son el cura de nuestro lugar y el barbero, y imagino han dado esta traza de llevalle de esta manera, de pura envidia que tienen, como vuestra merced se les adelanta en hacer famosos hechos.”

“cubiertos los rostros” (els censors)

És com dir que Don Quixot en fa de tan grosses, que s'avança, en el relat, als censors. Davant de fets tan sonats i famosos, ell, don Quixot, posa dificultats a aquells allà on va. Posa pals a les rodes a la tergiversació de les situacions. Amb don Quixot, ve a dir Cervantes, no hi ha censura que valgui. Les seves gestes són tan “extraordinàries” que no es poden maquillar. Vet aquí que l’hidalgo don Quixot té “una fama” que perjudica els interessos de la Corona Espanyola. La fama de don Quixot passa de boca a boca i ja és una icona de la cultura oral. Don Quixot passa a ser “cultura popular”. Avui dia el podríem anomenar “freak”: un referent ridícul. Paradoxalment, però, la novel·la el Quixot, en ser cultura que es transmet oralment, els encantadors-censors no la poden “arreglar” i convertir-la en alguna cosa digna. Ni l'acció o omissió censora o encantadora podran salvar el protagonista. I menys encara convertir-lo en un heroi, en una espècie de llegenda de la nació dels censors. Fer del Quixot una llegenda és impossible. Convertir-lo en un personatge històric, és també impossible. En canvi, fer-ne un símbol sí que és possible. Per això va ser escrita l'obra.

D) Fragment Quixot, primera part, capítol XLIX:

“-y yo y todo –dijo el canónigo-, y más si él me da la palabra como caballero de no apartarse de nosotros hasta que sea nuestra voluntad.

“sí doy –respondió don Quijote, que todo lo estaba escuchando-, cuándo más que el que está encantado, como yo, no tiene libertad para hacer de su persona lo que quisiere, porque el que le encantó le puede hacer que no se mueva de un lugar en tres siglos, y si hubiere huido, le hará volver en volandas.”

Don Quixot afirma que els encantadors (censors) volen i poden fer romandre tres segles una persona en un lloc i fer-lo retornar després al seu origen…. Però… si és això el que fa contínuament la censura!! És una descripció perfecta i acurada de la maquinària censora. Ens mostra com treballa el censor: “matar y resucitar” personatges, canviant-ne les biografies “per art d'encanteri”. O bé recuperar-los anys més tard, després d'haver-los tingut “congelats” ves a saber on. Els censors reials fan desaparèixer personatges històrics, els amputen les biografies, hi intercalen fragments de la vida d'altres personatges. I tot plegat, fins a fer-ho tot inversemblant. Canvien èpoques, localització, nacionalitat i tergiversen els fets mateixos sense que passi res ni ningú no en faci cap mena d'escarafalls.

És constant la crítica d’en Cervantes a la manipulació dels textos. I això, sigui quin sigui el gènere literari al qual pertanyen aquests textos. No només el dels llibres de cavalleries. Fins i tot, en Cervantes fa que en Sancho pregunti a don Quixot:

“…¿y qué, en esta su prisión (la gàbia on està sent transportat don Quixot), tiene más parte? ¿La malicia que el encanto?”

Quan li interessa, en Cervantes converteix els censors en encantadors (quasi sempre). Tanmateix, Cervantes només amb una frase deshace el entuerto, com diuen els castellans. Evidentment, els lectors n'estaven sobre la pista, dels canvis sobtats i "juganers" d'aquest príncep dels enginys. Com en l'exemple anterior. És a dir, quan Sancho ("¿[...] tiene mas parte la malicia o el encanto?") separa els censors dels encantadors. Una de tantes bromes que hi ha al Quixot.

E) Fragment Quixot, primera part, capítol XXXVII

"…¿cuál de los vivientes habrá en el mundo que ahora por la puerta de este castillo entrara y de la suerte que estamos nos viere, que juzgue y que crea que nosotros somos quien somos?".

"¿quién podrá decir que esta señora que está a mi lado es la gran reina, y yo soy aquel Caballero de la Triste Figura que anda por ahí en boca de la fama? Ahora no hay que "dudar sino que esta arte y ejercicio excede a todas aquellas y aquellos que los hombres inventaron y tanto más se ha de tener en estima cuanto a más peligros está sujeto."

Tot i parlar innocentment d'una simple representació en la qual els personatges van d'aquí cap allà, crec que darrere d'aquesta representació hom ens indica que hi havia diferents graus d'importància en la manera de representar els personatges censurats. I en segons quins casos –en els casos en què els escriptors aconseguien sortejar la manipulació de biografies de personatges importants (data de naixement, lloc dels fets etc.)--, lògicament l'escriptor corria mes perill i risc. Per això diu: ..."cuanto a más peligros está sujeto".

La frase següent defineix el to del paràgraf anterior: "…que esta arte y ejercicio excede a todas aquellas y aquellos que los hombres inventaron."

En Cervantes ens està dient: --Endavant amb la representació! Aquesta representació que fem és més important que els fets reals!

F) Un altre fragment del Quixot primera part

"Siendo, pues, así que las armas requieren espíritu como las letras, veamos ahora cual de los dos espíritus , el del letrado o el del guerrero, trabaja más, y esto se vendrá a conocer por el fin y paradero a que cada uno se encamina, porque aquella intención se ha de estimar en más la que tiene por objeto más noble fin. Es el fin y paradero de la letras (…que tienen por blanco llevar y encaminar las almas al cielo, que a un fin tan sin fin como éste ninguno otro se le puede igualar: hablo de las letras humanas, que es su fin poner en su punto la justicia distributiva y dar a cada uno lo que es suyo): entender y hacer que las buenas leyes se guarden."

. Quin dels dos "esperits" (el dels lletrats o el dels guerrers) treballa més per afinar millor la maquinària agressora de l'estat? I des de quan les lletres requereixen els esperits, talment com ho fan les armes? Quin estament treballa millor i de manera mes justa en un entorn d'Inquisició, de crema de llibres i censura reial?

. Cervantes també ens diu "armas que requieren espíritu como las letras". Pensem en una època terrible: una època d'acusacions, de fogueres, d'inquisició i d'expulsió dels moriscs i dels reformistes. En Servent-Cervantes ve a dir el següent: que com més textos i armes sense esperit hi hagi, apareixerà mes violència i una ideologia que renta el cervell. Tot tan ben tacat de sang, tot tan ben construït ideològicament, que allí on manca l'esperit (la noblesa de caràcter, l'honestedat, la sinceritat, la mesura), ve a dir en Cervantes, es farà cada vegada més i més irresoluble el problema d'Espanya.

Ens parla de la immortalitat de les lletres, de la seva força per dirigir les idees dels homes. Per tant, també, del perill que això representa en no haver-hi justícia distributiva i no poder donar a cadascú el que per justícia li pertoca.

"Fin y paradero de las letras" (…que tienen por blanco llevar y encaminar las almas al cielo, que a un fin tan sin fin como éste ninguno otro se le puede igualar:...). Aquesta finalitat de les lletres és construir les "ànimes que van al cel". És a dir, la dels personatges històrics i les seves gestes.
"…hablo de las letras humanas, que es su fin poner en su punto la justicia distributiva y dar a cada uno lo que es suyo"

Aquesta frase del Quixot és una greu acusació. És una de les primeres defenses dels drets d´autor --i justificadíssima!--

i que, per la seva denúncia (“y dar a cada uno lo que es suyo”), em recorda la frase de denúncia d’en Cervantes que en Jordi Bilbeny va recollir:

…”tot i que posaren silenci a les llengües, no en pogueren posar a les plomes."

Fi de la primera part de l’estudi

Lluc Martí